

Українсько–польський кордон між минулим і майбутнім: політика і пам'ять

Висвітлено політичні, суспільні та культурні (цивілізаційні) особливості українсько–польського кордону і прикордоння. Розглянуто тенденції використання політики пам'яті як інструменту зовнішньої політики та покращення взаємин держав в Центрально–Східній Європі. Звернуто увагу на проблему невідповідності державних кордонів культурним. Представлено точки зору українських та іноземних науковців щодо використання історичної пам'яті як елементу політики, вироблення нових моделей співіснування націй за допомогою консенсусу, та їх вплив на політичне і міжнаціональне примирення. Подано визначення особливостей кордону.

Ключові слова: кордон, історична пам'ять, примирення, Україна, Польща, Європа.

У свідомості багатьох поколінь кордон є смугою, бар'єром, межею для мігрантів і емігрантів, туристів і підприємців, об'єктом війн і мирних договорів. Він рідко усвідомлюється як соціальний фактор впливу на людину, її повсякденне життя. Швидше – політичний та геополітичний чинник розвитку держави. Найменше він сприймався в контексті примирення народів.

Історія Європи – це історія зміни кордонів. Після закінчення «холодної війни» серед країн Центрально–Східної Європи виникли наміри подолати існуючі розколи. Принцип непорушності кордонів дозволив урядам надати прикордонним регіонам більшої свободи і повноважень у міжнародних контактах.

Західна Європа завжди сприймала і розуміла Центрально–Східну Європу саме з огляду її територіальних і цивілізаційних меж. Яскравим прикладом цього є погляди Меттерніха та Аденауера. Свого часу канцлер Західної Німеччини Конрад Аденауер заявив, що «Азія зупинилася на Ельбі». Він усього лиш перефразував, свідомо чи несвідомо, слова свого австрійського колеги, канцлера Меттерніха, котрий ще в XIX столітті жартома стверджував, що Азія починається за огорожею його саду, тобто десь неподалік від східної околиці Відня [13,с.10].

Двоїсте ставлення Заходу до Східної Європи завжди зумовлювалося геополітикою, тобто холодним розрахунком і давнім англосаксонським принципом «charity begins at home» [13,с.13]. Для них кордон (межа) Східної Європи – «звідки починається Азія» – це умовне поняття, яке швидше можна трактувати межею європейської цивілізації.

Дослідники, які вивчають європейську інтеграцію, часто нехтують суспільними та культурними закономірностями кордонів і прикордоння. З огляду на це, метою даної роботи є спроба простежити суспільні та культурні властивості українсько–польського кордону і прикордоння; розглянути тенденції використання політики пам'яті як інструменту зовнішньої і внутрішньої політики та покращення взаємин держав в Центрально–Східній Європі. Разом з тим, дослідження впливу кордонів Європи, зокрема зовнішнього кордону ЄС, дозволить усвідомити суспільне та геополітичне значення українсько–польського кордону.

З розширенням ЄС на схід сталися значні зміни в характері кордонів Європи.

Кордон – один із найважливіших атрибутів держави. Традиційне розуміння кордону бере початок з поглядів Ф.Ратрзла, який визначає кордон як демаркаційну лінію, яка окреслює територіальну межу держави [19,с.3].

Вирізняють природні кордони (оборонні, створені природою, культурні межі) та штучні (створені людиною). На думку З.Рікель, як природні, так і штучні кордони, можна брати під сумнів [18,с.72].

Кордон є предметом вивчення багатьох дисциплін, не тільки географії, соціології, але й політології. Особливо важливими є фізіографічна, антропогеографічна, історико–географічна та геополітична критерії оцінки кордону. Згідно з геополітичним критерієм – кордон відіграє функцію сили [18,с.72].

Варто зауважити, що концепція кордонів запозичена з політології, де політичний кордон має дезінтеграційну функцію[17,с.17]. Серед основних функцій кордону, крім дезінтеграційної, виділяють військову, яка пов'язана з обороною територій; суспільну – відноситься до організації припливу людей; фрагментаційну – відкритість до певних чинників, які впливають на кордон; інтеграційну, яка впливає з відкритості кордону [18,с.73].

Однією з найважливіших суспільних та політичних проблем є невідповідність державних кордонів культурним. Піднімається дискусія навколо проблеми, який кордон – культурний чи політичний має право першості. На думку вчених, «без культурного кордону, який не усувається, а тільки змінюється його характер, не можливо говорити про самобутність території». При цьому наголошується – «відчуття (розуміння) культурного кордону є невід'ємним елементом ідентифікації» [17,с.18].

Сучасний українсько–польський кордон не є явищем історичним чи етнічним, а є результатом політичного рішення, під час прийняття якого не враховувався національний, культурний склад прикордонних територій. Після Потсдамської конференції остаточно радянськи–польський кордон визначено в 1951 році, коли було підписано договір про взаємний обмін територіями.

Мілан Кундера свого часу сказав, що кордони Центральної Європи уявні, вони «змінюються за кожної нової історичної ситуації». На його думку, події перегруповують мешканців регіону відповідно до кордонів, які постійно переміщуються. Саме ці кордони окреслюють територію «заселену тими ж спогадами, тими ж проблемами, тими ж спільними традиціями»[13,с.18]. Отже, крім оборонних властивостей, успадковані державою кордони, мають досить великий культурний і суспільний зміст.

Українсько–польський кордон потрібно також розглядати в контексті цивілізаційно–релігійних особливостей Європи. Адже він впливає на просторове формування нової Європи.

Важливим є розуміння характеру українсько–польського кордону. Зокрема, примусові виселення, репресії, переселення, інтелектуально–емоційний досвід суспільства вплинули на характер кордону та прикордоння. Бачимо, що політика кордонів, як традиційна частина міжнародної політики, змінила своє значення. Переходячи з ролі інтересів виключно політиків (дипломатів), вона набула суспільного значення [17,с.27].

На сьогодні, українсько–польський кордон, з його історичним, суспільним і культурним спадком минулого, є невід'ємною частиною об'єднаної Європи. Сьогодні в Європі Шенген вплинув на відкриття одних кордонів ЄС (внутрішніх) і на закриття інших (зовнішніх), чим викликав великий суспільний резонанс. В результаті цих подій, на думку Д.Курчевської, в контексті суспільно–культурного становлення Європи відбулася «революція кордонів». Крім того, «революція кордонів» у відношенні до зовнішніх кордонів ЄС вплинула на процеси гармонізації та глобалізації ЄС [17,с.24].

Варто зауважити, що вантаж історії (зокрема, стереотипи) не легший, ніж вантаж глобалізації. Важко не погодитися з тим, що «стереотипність усунути неможливо, вона складається століттями, міцно пов'язана з психічними механізмами, є частиною колективного несвідомого». [11, с.55] Особливо стереотипи притаманні прикордонним територіям.

Свого часу Р.Дарендорф наголосив: «Світ без кордонів – пустиня, світ з закритими кордонами – тюрма, свобода процвітає в світі відкритих кордонів» [17,с.36].

Справді, прикордоння несе у собі баласт пам'яті про за давнені історичні конфлікти і стереотипи, які сформувалися об'єктивно, природним шляхом, але відживають у масовій свідомості ситуативно, діють у межах конкретного контексту [11,с.54]. Присутність подібного фактору на українсько–польському кордоні є незаперечним.

Раніше український історик Я.Грицак зауважив, що «переглядаючи пресу, може скластися враження, що триває польсько–українська війна». Навів і основні лінії фронту [11,с.57]. Всі ці лінії фронту проходили через українсько–польське минуле,

спільну пам'ять та кордон. Проте зараз, в цьому контексті, варто згадати міжнародну науково-практичну конференцію «Українсько-польські відносини сьогодні: потреба «перезавантаження» чи «примирення»», яка відбулася в м.Яремче (24–26 вересня 2010 року). На ній, Я.Грицак висловив іншу не менш цікаву тезу: «В сфері історичної пам'яті – українсько-польське примирення відбулось».

В останній період в Європі на противагу зростаючому використанню конфліктного символічного минулого, пропонується власна модель мирного співіснування серед колишніх ворогів. Прагнучи зробити світ абсолютним за допомогою консенсусу, європейські політики часто просто відкладають спогади про спірні конфлікти минулого на одне чи два покоління. Інтегруючи пам'ять історичного політичного минулого в рутинні канони демократії, вони насправді обмежили чи нейтралізували ризик того, що насилля цього спадку повернеться [9,с.3].

Розглядаючи це питання варто повернутися до німецько-французького та німецько-польського кордонів. Неодноразово в науковій літературі першим і найвідалішим прикладом відкритості культур, подолання ксенофобій, конфліктів історії та поєднання пам'яті – називають французько-німецьке примирення [3;4;8;9].

Проте, не варто ідеалізувати процес французько-німецького примирення, який зустрічався спочатку з великим спротивом. Навіть генерал де Голь – один із його архітекторів, до кінця життя ставився недовіркою до Німеччини. Ця французька недовіра щодо Німеччини повернулася понад чверть століття після Єлисейського договору – коли Німеччина прямувала до об'єднання [2].

Не дивлячись на це, Ельзас і Лотарінгія в ХХ ст. стали регіонами, де спільна культура та історія на кордоні стали не об'єктами поборювання, а об'єднання. Паралельне існування німецької і французької мови, (в т.ч. говірок і діалектів), архітектури, пам'яток культури, місць поховань підштовхнуло два народи до розуміння того, що їх спільний культурний спадок є загальноєвропейським, та «підлягає збереженню і плеканню» [8,с.4].

Розбудова Західної Європи ґрунтувалася власне на примиренні Німеччини та Франції, без якого не було б сучасної Західної Європи [1,с.1]. Це примирення є результатом добре продуманих зусиль з обох сторін. Міттеран і Коль, використовуючи історичну пам'ять як інструмент політики та покращення двосторонніх відносин – побудували Європейський Союз. В цьому випадку конфліктне минуле стало предметом зовнішньої політики Міттерана-Коля.

Німецько-польське примирення є продовженням німецько-французького. Зокрема, польсько-німецькі ініціативи на релігійному та державному рівнях. Першими слова примирення висловили польська та німецька церкви. Потім прозвучало вибачення канцлера Вілья Бранта. І в результаті – гостре питання культурного та історичного спадку не роз'єднало, а навпаки – об'єднало. Дослідження доводять, що обмін листами польських та німецьких єпископів в 60-х роках ХХ ст. стало каталізатором змін, які уможливили політику примирення.

Україна також включена в процес історичного примирення. Це інтегральна частина процесу розбудови Європи, яка здійснюється через загальне примирення та гарантування безпеки. Цей процес відчиняє двері Україні для зближення та творення органічних зв'язків [1,с.2], зокрема з ЄС.

Фундаментом в формалізації акту українсько-польського примирення стала праця українсько-польської політичної еміграції, зокрема польської еміграційного журналу «Культура», редактором якого був Єжи Гедройць [8,с.5].

Прикладом пошуку порозуміння українського і польського народів на офіційному (політичному) рівні є відкриття меморіалів загиблим українцям і полякам в с.Павлівка Волинської області, в с.Павлокома Підкарпатського воєводства, цвинтаря Орлят та меморіалу Січових Стрільців у Львові, а також відзначення 60-х роковин акції «Вісла» тощо.

Пам'ятники мають мати узгоджений зміст. Прикладом є як Цвинтар Орлят, так і невеличкий пам'ятний хрест, встановлений на знак спаленого села Людвиківка Галицького району Івано-Франківської області, де місцева влада, районні осередки політичних партій відстояли узгодженість надпису.

Примирення в Україні вийшло на державний рівень, а історія стала елементом політики пам'яті на українсько–польському кордоні.

Політика пам'яті має справу з питанням політичної гегемонії на європейському континенті – іншими словами, вона є завжди геополітикою пам'яті [16,с.1]. Згідно твердження Т.Журженко передумовою усіх нових тенденцій у східноєвропейських політиках пам'яті є зміна поколінь. Автор стверджує, що молоді політики й інтелектуали, які завдяки своєму вікові не несуть тягаря минулого і не мають у своїх біографіях, використовують свій «дар пізнього народження» проти старшого покоління, що посідає політичний Олімп [16,с.1].

Разом з тим, стимулом до відновлення історичної пам'яті та підтримки у східноєвропейських спільнотах нової політики пам'яті стали євроінтеграційні процеси ЄС. Коли країни приєдналися до Євросоюзу у просторі розширеної Європи виникла раніше невідома проблематика, пов'язана із соціальною пам'яттю [9,с.2].

Протягом останніх десятиліть «стара» Європа створила нову культуру пам'яті – «культуру покаяння» [16,с.2]. Формула «вибачаємо і просимо вибачення», яка вперше була застосована в німецько–польському діалозі, запрацювала і на українсько–польському кордоні. Вирішальним для українсько–польського примирення, на відміну від польсько–німецького, став суспільний і громадянський чинник примирення – спільна молитва. Адже остаточне примирення все ж таки відбувається не у показових акціях, не в заявах політичних лідерів, контактах і розширенні довіри між елітами двох країн, а в свідомостях і душах людей [5,с.1].

До прикладу, звернення до українців Львова поступитися своїми національними амбіціями заради примирення – не спрацювало; у лютому 2003 року група українських інтелектуалів і політиків Волині звернулися з листом до польських колег, який містив ту ж формулу пробачення – не мало відповідного результату [3,с.3].

Вже кілька років поспіль 1 листопада, в День всіх Святих за польською традицією, на могилах польських та українських воїнів на Личаківському цвинтарі відбувається спільна українсько–польська молитва, за участю священників УГКЦ та РКЦ. Як стверджує Любомир Гузар «наші предки розв'язували свої проблеми та протиріччя війнами, ми не повинні їх осуджувати...» [7,с.2]. Початок молитви примирення на Личаківському кладовищі було закладено ще в 2002 році, де тоді і прозвучали вперше слова «Вибачаємо і просимо вибачення» як повторення відомої формули німецьких і польських єпископів [3,с.3].

Проте, молитва за українсько–польське примирення звучала і з польської сторони. Ще в 1984р. з ініціативи о. Леона Конторського (РКЦ) в храмі с.Підкови Лесьної відслужено Божественну Літургію візантійського обряду за польсько–українське примирення. Відслужив Літургію кардинал Ю.Глемп (РКЦ) та о.Й.Романик (УГКЦ) [6,с.1]. Літургія була завершенням тривалої праці (зустрічей, проповідей) та закликів о. Леона Конторського до примирення на зразок заклику польського єпископату до примирення в 1965 році.

Як стверджує Я.Грицак, у загальноєвропейському континенті українсько–польське примирення після падіння комунізму, має таке значення, що й французько–німецьке 50–х років ХХ ст. Подібно до того, як французько–німецьке примирення створило фундамент об'єднаної Європи, так українсько–польське примирення створило можливість для поширення цієї Європи на Схід [3,с.2;4,с.1]. Важливість подібних українсько–польських відносин випливає з побудови нової Європи.

Загалом, «розігрівання» історичної пам'яті [16,с.2] або «пам'ятева ситуація» [9,с.5] притаманні країнам посткомуністичної Європи. Очевидно, пам'ятевий простір досі не стабілізувався в Центральній–Східній Європі. Навпаки, складається враження, що з часом важливість минулого зростає у політичному житті [9,с.5].

Якщо у випадку Франції, Німеччини конфліктне минуле та історична пам'ять були використані для примирення і покращення двосторонніх стосунків, то частина політичних сил Польщі та України історичну пам'ять намагаються використовувати для мобілізації власного електорату. У Польщі, наприклад праві політичні сили почали говорити про «історичну політику», і вона складає частину їхньої політичної діяльності. Польські ліві сили, зокрема Демократичний альянс лівих сил, підтримують подібний тон. Вони переконані, що в Польщі повинна бути власна історична політика [9,с.5].

Факт історичного примирення, зокрема, у Львові відбувся, проте крапку, очевидно, ще не поставлено. Не наближають остаточне примирення українсько-польського прикордоння реваншистські ідеї як в Україні, так і в Польщі. Представники ряду українських політичних партій та громадських організації зустріли з протестами проведення заходів з нагоди 60-ї річниці трагічних волинських подій у с.Павлівка [10,с.1].

В Польщі існують чисельні критики процесу примирення, зокрема історики Е.Семашко та Р.Шавловський.

Деяку незгоду в процес примирення вносить факт існування проекту постанови, присвяченої подіям на Волині, який був розповсюджуваний в Сеймі у червні 2008 року. Свідчить про це також конференція, присвячена «65-ій річниці винищення польського населення на Східних Кресах, вчиненого українськими націоналістами», організована влітку 2008 року Всесвітнім об'єднанням воїнів АК й Інститутом національної пам'яті [2].

Свідченням певних проблем в українсько-польському примиренні є факт найменування однієї з вулиць м.Лігниця назвою «Алея жертв геноциду ОУН-УПА». Результати голосування в міській раді Лігниці за найменування свідчить, що спільна пам'ять стає об'єктом внутрішньої політики держави. Крім того, польський політикум стає більш прагматичним: те, що колись було притаманне виключно правим політикам та «кресов'янам», сьогодні поширюється на центристські і ліві сили. Адже за назву «Алея жертв геноциду ОУН-УПА» проголосувало 5 депутатів з «Права та справедливості», 2 – з «Союзу демократичних лівих сил», 1 – із «Громадянської платформи» [15,с.2].

В Польщі з'являються твердження про необхідність обмеження приїзду українських громадян до країни. Появлялися вони з боку місцевих діячів Християнсько-Національного Союзу (Zwizek Chrzescijansko-Narodowy) [12,с.36]. Хоча, як головну мотивацію такої позиції вони подавали не політичні міркування, а факти скоєння злочинів.

Нові геополітичні зміни, очевидно, матимуть вплив на інтенсивність міждержавного українсько-польського спілкування та на зацікавленість питаннями історичної пам'яті. Але вони не вплинуть на вже примирені погляди, знайдені спільні шляхи порозуміння. Мінімізовано виникнення нових соціокультурних розколів, кордонів, бар'єрів на українсько-польському прикордонні. Конфліктне українсько-польське історичне минуле почало сприяти покращенню двосторонніх державних та прикордонних відносин.

Список використаних джерел

1. Бжезинський З. «Україна-Польща: роль та місце в європейській інтеграції [Електронний ресурс] / З.Бжезинський // Незалежний культурологічний часопис «І». – 1998. – №14. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n14text/brzez-st.htm>
2. Волинь 1943–2008. Примирення. Рецензії та огляди [Електронний ресурс] // Наше слово. – 2008. – №39. – Режим доступу: <http://www.nslowo.pl/content/view/171/7/>
3. Грицак Я. «Перезавантаження чи продовження-1» [Електронний ресурс] / Я. Грицак. – Режим доступу: <http://www.zaxid.net/blogentry/75844/>
4. Грицак Я. Обніміться, мільйони!... [Електронний ресурс] / Я. Грицак. – Режим доступу: <http://www.politikan.com.ua/8/1/0/10421.htm>
5. Дух миру і благодаті на цвинтарі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.obozrrevatel.com/news/2005/6/25/22258.htm>
6. Кушка П. Помер великий речник українсько-польського примирення [Електронний ресурс] / П.Кушка. – Режим доступу: http://www.beta.bazyliane.pl/?option=com_content&view=article&id=1018&catid=21&Itemid=2
7. Либа У. Молитва українсько-польського примирення [Електронний ресурс] / У.Либа // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2004. – 1 листопада. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/seminary/2004/11yst2004.htm>
8. Лішак Я. Кілька проблем українсько-польського поєднання [Електронний ресурс] / Я. Лішак // Незалежний культурологічний часопис «І». Україна ЄС. 2008. Нова гра. – 2007. – №50. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/n50texts/lischak.htm>
9. Мінк Ж. Переосмислення парадигми соціальної пам'яті. Між примиренням та реактивацією конфліктів минулого в Єдропі [Електронний ресурс] / Ж. Мінк // День. – 2008. – №221. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/258034>

10. Мігус С. Спроба примирення в Павлівці на Волині [Електронний ресурс] / С. Мігус // Наше слово. – 2003. – №29. – Режим доступу: http://www.nslovo.free.ngo.pl/podijs/Sproba_pryumyrennia_w_Pawliwci.htm

11. Павлишин А. Перспективи порозуміння на польсько–українському кордоні [Електронний ресурс] / А.Павлишин // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2001. – №20. – С.54–61. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n12texts/pavlyshyn.htm>

12. Роговська А. Польсько–український кордон в останні півстоліття [Електронний ресурс] / А.Роговська, С.Степень // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2001. – №20. – С. 23–40. – Режим доступу: <http://www.jimagazine.lviv.ua>

13. Рябчук М. За огорожею Меттерніхового саду [Електронний ресурс] / М.Рябчук // Незалежний культурологічний часопис «І». [ред. Возняк Т.]– 2001. – №20. – С.6–20. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/pdf/20/pdf>

14. Українсько–польське історичне примирення відбувається як на офіційному, так і на громадському рівнях [Електронний ресурс] // Офіційне Інтернет–представництво Президента України. – 13.05.2006. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/3234.html>

15. Українсько–польське примирення: міфи та реальність [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.ua-today.com/modules/myarticles/artical_storyid_26426.html

16. Zhurzenko T. Geopolitical member [Електронний ресурс] / T.Zhurzenko. – Режим доступу: http://www.eurozine.com/articles/2009_06_29_zhurzhenko.uk.html

17. Kurczewska J. Granice III RP jako problem badawczy / J. Kurczewska // Granice i pogranicza nowej Unii Europejskiej (Z badań regionalnych i lokalnych): [red. Malikowski M., Wojakowski D.]. – Kraków: Nowos, 2005. – С.15–38.

18. Miszczuk A. Granica państwa jako międzynarodowe uwarunkowanie rozwoju regionalnego / A. Miszczuk // Międzynarodowe uwarunkowanie rozwoju regionalnego. – [red. B.Jóźwik, H.Ponikowski]. – Lublin. – Wudawnictwo KUL, 2008. – С.71–82.

19. Miszczuk A. Współpraca transgraniczna jako czynnik rozwoju regionalnego i localnego [Електронний ресурс] / A. Miszczuk. – Akademia rozwoju regionalnego/ Proekt współfinansowany z środków Unii Europejskiej. – Режим доступу: http://www.euroreg.uw.edu.pl/doc/Akademia2007_2008/Sesja_IX/MISZCZUK/Miszczuk_wspolpraca_transgraniczna.pdf C.1–57.

Ройк Н.Г. Украинско-польская граница между прошлым и будущим: политика и память

Рассмотрено политические, общественные и культурные особенности украинско-польской границы и приграничной территории. А также рассмотрено тенденции использования политики памяти как инструмента внешней политики и улучшения отношений в Центрально-Восточной Европе. Обращено внимание на проблему несоответствия государственных границ культурным. Показано точки зрения украинских и зарубежных ученых относительно использования исторической памяти как элемента политики, новых моделей сотрудничества наций с помощью консенсуса, их влияние на политическое и междунациональное примирение. Наведены примеры особенностей границы.

Ключевые слова: граница, историческая память, примирение, Украина, Польша, Европа.

Rojik, N.G. Ukrainian-Polish border between the past and the future: politics and memory

The political, social and cultural characteristics of Ukrainian-Polish border and its nearest territory were shown up. Looked through the tendencies of the usage of politics of the memory as an instrument of the internal politics and improvement of the relations of countries in the Central-Eastern Europe. Attention was paid to the issue of diversification of the country to the cultural borders. Introduced some points of view of Ukrainian and foreign scientist as to the use of historical heritage as an element of politics. Implementing new models of relations between nations with the help of consensus, and its impact on political and international peace. Was given the definition of speciality of the border.

Key words: border, historical memory, peace, Ukraine, Poland, Europe.